

Мария Жерева

ДЕКЛАРАТИВНИ ПЕРФОРМАТИВНИ ИЗКАЗВАНИЯ ЗА СПЕЦИАЛИЗИРАНИ АКТОВЕ, ЕКСПРЕСИВИ И РЕЧЕВИ РИТУАЛИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Перформативните изказвания за специализирани актове са особена дифузна група, чиито членове се сближават семантично с асертивите като проявяват задължителния семантичен елемент *казвам/говоря* и с речевите ритуали по силата на обществената им значимост. Ето защо тяхната обща илокутивна цел обединява асертивната цел в частта *казвам, правя съобщение, твърдя* и декларативната цел *да изменим света, да се промени положението на нещата, отразено в пропозиционното съдържание р.* Декларативната пропозиция на специализираните актове съдържа съобщение за възможността да се измени положението на нещата в определен интервал от време. Затова, както за говорещия субект *Аз*, така и за адресата *Ти* тя е представена като факт, т.е. пропозиционното съдържание на такива перформативни актове се отличава с фактитивност, която се засилва от официалния статус на говорещия субект и социалната значимост на речевия акт.

Разликите между декларативните речеви актове и асертивните са свързани с по-голямата обществена значимост и конвенционалност, което често е обусловено от социалната роля на говорещия субект *Аз*. Речевата ситуация определя смисъла на суперпредикатите и като цяло на перформативните изказвания, които обикновено са представени със синтактичната формула *Аз х*.

Ако изразът *давам дума* във всекидневното общуване е синоним на *обещавам*, то в ситуация на събрание, конференция би означавало *предоставям правото на някого да се изкаже*.

Вземам думите си назад е ритуал за отказ, когато илокутивната цел, която предшества речевия акт се анулира. *Отказвам се от думата си* предполага друга конвенционална ситуация – отказ от някакво поето обещание.

Очевидна е транспозицията на дадените перформативни значения, която е обусловена от конвенционалността на ситуацията на общуване и от солидарността с други речеви актове, например асертиви и комисиви.

Редица перформативи за специализирани актове се обединяват от ситуацията, която може да произлиза от едно упълномощено лице, но решението по правило е вече получило обществено одобрение, било е прието не

еднолично. Говорещият субект *Аз* само го огласява, например в ситуация на назначаване: *Назначавам те за заместник-директор.*

Или в ситуация на провъзгласяване на държавен акт: *Провъзгласявам суверенитета на бившия протекторат; Отричам се от престола; Денонсирам договора за неутралитета на държавата.*

Заедно с държавните актове, съществуват и редица ритуални актове, свързани с религиозни организации, които предполагат серия от декларативни речеве действия: *Посвещавам те в сан епископ; Опрощавам греховете ти и те връщам в лоното на светата църква* и др.

В ситуация на избори също се използват декларативи по формулата *Аз х*. Напр.: *Давам отвод/самоотвод, отхвърлям кандидатура, отхвърлям аргументи/възражение* и т.н.

По аналогичен начин си взаимодействат декларативите *подавам оставка* – съзнателно, обмислено действие от страна на говорещия субект *Аз*, макар и не винаги доброволно, което означава оттегляне от длъжност и *уволнявам* – действие на друго, официално лице, което има правото да взема решение.

В ситуация на капитулация *капитулирам* и *предавам се* имат различна социална значимост. Капитулира армия, държава, която е изгубила война и това се отразява в официален акт за капитулация: *На 9 май се подписва акта на Германия.* В случай като *Аз капитулирам пред обстоятелствата* става дума за пълна зависимост от обстоятелства, нежелание, неспособност или невъзможност да бъдат преодолени тези обстоятелства.

Очевидно е, че означените ситуации представляват фрейми, фрагменти от дискурса, а речевите актове и перформативни изказвания се включват в тях като интегрални съставни части. Във всяка ситуация на социално значим акт говорещият субект *Аз* прави заявление, обявява нещо: *Обявявам събранието за открито/закрито; Заявявам готовността си да участвам в избора; Обявявам резултата от гласуването* и др.

Но тези заявления и обявявания не са тъждествени с официалното общуване, където те са в писмена форма и са подчинени на определен стандарт. Бюрократичните изисквания се отнасят и към завещанията и пълномощните, тъй като те представляват документи, които имат юридическа сила. Всички тези образци включват по необходимост перформативни изказвания. Точно по тази причина разглежданият клас перформативи не може да бъде наречен по аналогия с по-конкретни речеве актове. Завещанието и пълномощното използват строги формулировки, напр.: *С настоящото завещавам на сина си апартамента, а на дъщеря си – вилата; Упълномощавам Иван Петров да получи от мое име заплатата ми за месец юли* и др.

Такива документи изискват не само стандарти и бланки, но и надписи и печати, иначе губят сила. Но фреймът на завещанието, например, не

се ограничава с юридическия документ за наследство, то може да представлява творческо или политическо завещание: *Приятели, завещавам ви моята вяра в бъдещето! Пазте я в сърцата си...* (П. Константинов).

Декларативните речеве актове и перформативни изказвания са интегрална част на фрейма и фрагмент от дискурса и като такива реализират речевото действие като локутивен и илокутивен акт като се опират на задължителния семантичен компонент на дескриптивното значение на техния суперпредикат *казвам/говоря*. По този показател те се сближават с асертивите и имат комбинирана илокутивна цел. Някои подгрупи декларативи и глаголи-перформативи се сближават и с други речеве актове, например с директивите и комисивите.

Пропозиционното съдържание на декларативите се коректира с перлокутивния акт там, където той е необходим. Например, в акта на осъждане или в акта на одобрение.

Декларативните специализирани актове имат най-голяма конвенционалност и социална значимост и имат близки черти с речевите ритуали.

Речевите ритуали – формули на етикета също са свързани с фреймовата организация за концептуализиране на действителността и имат висока степен на конвенционалност и стандарти за изразяване.

Речевите ритуали са разновидност на речевите актове, които се характеризират с максимална конвенционалност и широко разпространение в различни сфери на общуването. Някои поведенчески реакции също спадат към речевите ритуали и затова, Дж. Остин (Austin 1979) ги нарича „бехабитиви“ (behabitives). Липсата на такава реакция се оценява като невежливост или получава някаква друга емоционална оценка. Това им качество дава основание на Дж. Сърл (Searle 1992) да ги нарече експресиви (expressives).

Експресивните речеве актове са определен брой, тъй като типизираните речеве ситуации и съответните типизирани средства за изразяване са ограничен брой. Типичен модел за оформяне на речеве актове за сбогуване, приветствие, благодарност, поздрав и изразяване на съболезнование и съчувствие е *Аз х: Прости се с мен, родино моя без жал и без сълзи... Аз умирам с твоето име на уста* (П. Константинов); *Поздравявам те от цялата си душа за успеха!*; *Благодаря за вниманието*. При част от експресивите е възможна реализация на формулата *Аз х, че: Поздравявам те за успеха! = Поздравявам те, че успя, Благодаря за поздравите = Благодаря, че ме поздравя и др.*

Кръгът на перформативните ритуални речеве действия е твърде ограничен: *прощавам се, благодаря, приветствам, благославям, извинявам се, желая успех, поздравявам*. Всички те са свързани с изразяване на налична или възможна в перспектива положителна оценка. Изключение прави *извинявам се*, когато отсъствието на положителни емоции у говорещия се ком-

пенсира с убедеността му в уместността или необходимостта от подобно действие. Разширение е възможно за сметка на съчетания от типа *предавам поздрав, изказвам съболезнования: Предавам сърдечните си поздрав на теб и на цялото ти семейство; Изпращам ти хилядите си благодарности за милото писмо; Приемете нашите огромни благодарности, уважаеми господин Генерал* (Вл. Зарев).

Типизираната и многократно повтаряща се ситуация на общуване позволява да се изработят речеви и езикови формули и да се обясни конвенционалността на употребените в тях перформативни глаголи. При тълкуването на техните значения присъства задължителен семантичен компонент *казвам/говоря* в съчетание със съществителни, които мотивират речевия акт или общоприетия израз: *Благодаря – изказвам своите благодарности, Приветствам – произнасям приветствие* и др.

Експресивите реализират синтактичната формула *Аз x*, подобно на декларативите и концентрират пропозиционната постановка в перформативния суперпредикат, а пропозицията на перформативното изказване съвпада с пропозицията на експресивния речев акт, което е обусловено от нормите на социалното поведение, правилата на етикета, а също и от фоновите знания на участниците в речевия акт за уместността или неуместността на даден речев акт.

В кръга на перформативите на ритуалните действия могат да влизат и други глаголи, напр. *покланям се, целувам, прегръщам*, които означат жестове, физически действия, които съпровождат речевото действие: *Целувам ви ръка, уважаема госпожо!; Прегръщам те страстно – вечно твой Дачо...* (Ф. Цуракова).

Подобна перформативна употреба създава ефект на присъствие на говорещия субект близо до слушателя, въпреки, че те са разделени във времето и в пространството.

Всички експресивни речеви актове и перформативни изказвания реализират общата илокутивна цел да изразят чувства или дадена постановка на положението на нещата, които са представени с пропозиционното съдържание *p* и по силата на това представляват две фази на речевия акт – локутивен и илокутивен акт, но не предполагат необходимостта от перлокутивен акт. Разбира се, условието за вежливост задължава адресата *Ти* да отговори с речев акт или жест: *Благодаря за всичко! – За нищо!; Поздравявам те с днешния празник! – И аз тебе!*

Адресираността на речевия акт винаги е очевидна и винаги има конкретно лице, което се явява слушател. Но адресатът може да има и отвлечен, обобщен характер, особено в лирическите произведения: *Прощавай, неосъществен поете! Ти мислиш за любов, а аз за хляба ти...* (Д. Дамянов). *В най-хубавия миг преди разсъмване!; С добри ръце, о лоши ви прегръщам!*

Бъдете като мен! И по-добри... (пак там), О, не бъдете лоши с мен, добри!; Благодаря ти, мамо за твоя топъл скут, за майчиното рамо, за майчиния труд (А. Босев); *Пиян от обич ще те благославям, дори животът да ми загорчи...* (Ал. Калчев).

Характерна черта на експресивните перформативни изказвания е редуцията, когато те са изказани като пожелания, а са изразени с именни актанти: *Поздравявам те за рождения ден – Честит рожден ден!* По силата на конвенционалността на тяхното осъществяване те могат да бъдат окачествени като ситуативни перформативи, въпреки че нямат формата на такива: *Честита Нова година!; Честит празник!* Езикови елементи от типа *Сърдечно благодаря, поздравявам, искрено съчувствам, извинявам се* и други конкретизират дескриптивното значение на суперпредикатите и отношенията между участниците в експресивния речев акт.

Експресивните речеви актове и перформативни изказвания се сближават с декларативите, тъй като те се включват в по-сложна речева ситуация – фрейм, и се затварят главно в илокутивния акт, който и определя тяхното пропозиционно съдържание.

Става ясно, че таксономията (класификацията) на българските перформативни изказвания е представена от пет класа, определени на основата на пет общи илокутивни цели, които се реализират в речеви актове чрез взаимодействие на сферите на говорещия субект и на адресата-слушател. Перформативните глаголи не само оформят изказването като суперпредикати, които едновременно назовават илокутивната цел и задават перформативния контекст. Те също проявяват дълбочинните и задължителните семантични компоненти в своето дескриптивно значение и така позволяват да се определят подкласовете перформативи. Принципът на взаимодействие между илокутивната цел, дескриптивното значение на перформативния суперпредикат и пропозиционното съдържание определя взаимодействието на перформативните изказвания в различните подгрупи.

ЛИТЕРАТУРА

- Austin, J. L. 1979, *Philosophical Papers*. Oxford: University Press.
Searle, J. R. 1992, *The rediscovery of the mind*. Cambridge MA: MIT Press.

ИЗТОЧНИЦИ

- Босев, А. 1998, *Избрани произведения*. София: Култура.
Дамянов, Д. 1987, *Ако нямаше огън: Лирика*. Пловдив: Христо Г. Данов.
Зарев, Вл. 2005, *Разруха*. София: Изкуство.
Калчев, Ал. 2010, *Стихове*. Пловдив: Христо Г. Данов.

Константинов, П. 1984, *Прощаване с пролетта*. София: Просвета.
Цуракова, Ф. 2000, *Мокра поръчка*. София: Изкуство.